

Умови праці вчитель_ок: вплив повномасштабної війни

Звіт за результатами дослідження

Авторки: Ірина Когут,
Юлія Назаренко

Керівниці проєкту: Наталія Ломоносова,
Юлія Назаренко

Рецензент_ки: Іван Вербицький,
Тетяна Жерьобкіна

Коректура: Роксолана Машкова

Верстка: Оксана Термасіна

Просимо підтримати наближення перемоги через пожертви на допомогу Збройним силам України та гуманітарним ініціативам. Пожертви, які Cedos зараз отримує на власну діяльність, спрямовуються на дослідження й аналітику впливу війни на українське суспільство, а також пошук шляхів розв'язання соціальних проблем, зумовлених війною.

Це дослідження здійснене за підтримки Представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні. Погляди, представлені у цьому документі, належать його авторкам і не обов'язково відображають офіційну позицію Представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні.

У цьому звіті ми використовуємо іменник з відділеним «_» гендерованим закінченням для позначення особи, гендер якої невідомий чи

не має значення в нинішньому контексті, чи групи осіб різного гендеру, гендер яких невідомий або гендер яких не має значення в нинішньому контексті. Ми однаково поважаємо жінок, небінарних осіб і чоловіків. Оскільки в україномовному інформаційному просторі сьогодні набагато частіше підкреслюється існування чоловіків, ніж усіх інших (тобто більшості людей), ми, з метою урівноваження цього перекося, тут і надалі використовуємо таку форму для позначення сукупності різних людей чи людини, гендер якої невідомий.

Cedos — це незалежний аналітичний центр і спільнота, що працює над питаннями соціального розвитку з 2010 року. Ми віримо, що кожна людина має право на гідний рівень життя. Тому метою Cedos є пошук системних причин соціальних проблем і варіантів їхнього вирішення. Наш підхід базується на дослідженнях. Ми вивчаємо суспільні процеси та державні політики, поширюємо критичне знання, просуваємо прогресивні зміни, навчаємо і посилюємо спільноту прихильників цих змін.

Сайт Cedos: <https://cedos.org.ua/>

Червень–листопад 2023 року

Зміст

● Скорочення.....	4
● Вступ.....	5
● Загальна інформація	6
Розділ 1 ● Умови праці та заробітна плата	9
1.1 ● Зміни в умовах праці та додаткове навантаження.....	10
1.2 ● Оплата праці.....	14
1.3 ● Простій.....	19
1.4 ● Затримки з виплатою заробітної плати	20
1.5 ● Зміна місця роботи.....	22
1.6 ● Порушення трудових прав	23
1.7 ● Робота вчитель_ок на окупованих територіях....	25
Розділ 2 ● Педагогічна діяльність і психоемоційний стан	31
2.1 ● Педагогічна діяльність і професійний розвиток.....	32
2.2 ● Психоемоційний стан	37
Розділ 3 ● Освітнє середовище та технічне забезпечення	40
3.1 ● Освітнє середовище у школі	41
3.2 ● Гаджети та доступ до інтернету	42
3.3 ● Робота у небезпечних умовах	44
3.4 ● Вплив переміщення на умови праці.....	45
3.5 ● Матеріальне забезпечення НУШ	46
● Висновки та рекомендації.....	49

● Скорочення

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ЗСУ – Збройні сили України

МОН – Міністерство освіти і науки України

НУШ – Нова українська школа

ЮНІСЕФ – Дитячий фонд Організації об'єднаних націй

● Вступ

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що почалося 24 лютого 2022 року¹, змінило життя всієї країни та вплинуло на кожну зі сфер життя. Освіта не стала винятком, однак попри активні бойові дії, обстріли енергосистеми, масове переміщення населення та падіння економіки, українські школи продовжують надавати освіту, а вчительство — виконувати свої обов'язки. Проте умови, в яких працюють вчителі_ки, їхні задачі та виклики, з якими вони стикаються, суттєво змінилися після початку вторгнення. Цей звіт покликаний описати умови праці вчительства після 24 лютого 2022 року, зокрема через відповіді на такі питання:

- чи змінилися умови праці вчителів_ок (оплата праці, робоче середовище, коло обов'язків, взаємодія з іншими учасниками освітнього процесу)?
- як вторгнення вплинуло на добробут вчителів_ок як професійної групи?
- з якими професійними викликами стикаються вчителі_ки?

Під вчитель_ками у цьому звіті ми маємо на увазі педагогічних працівників_ць закладів загальної середньої освіти (далі — шкіл), що здійснюють викладання предметів. У школах є педагогічні працівники_ці (психологи_ні, соціальні педагоги_ні, асистенти_ки вчителів_ки тощо), в обов'язки яких не входить проведення уроків. Їхній досвід у цьому звіті не розглянутий. Також цей звіт не стосується педагогічних працівників_ць, які надають профільну середню освіту для учениць 10–11 класів у закладах професійної та фахової передвищої освіти.

Підготовка цього звіту включала збір даних шляхом глибоких напівструктурованих інтерв'ю та фокус-групових дискусій. Було проведено 8 інтерв'ю зі стейкхолдерами_ками на національному (представниками_цями Міністерства освіти і науки, Міністерства фінансів, Профспілки працівників освіти і науки, офісу Освітнього омбудсмена) та локальному (представниками_цями органів управління освіти на рівні області та громади, директоркою школи та вчителькою) рівнях. Інформанти_ки на локальному рівні були обрані з регіонів, де відбуваються активні бойові дії, а частина території перебувала чи досі перебуває під окупацією.

¹Далі у тексті — повномасштабне вторгнення.

У трьох фокус-групових дискусіях із вчитель_ками взяли участь 26 осіб (23 жінки, 3 чоловіків) із 7 областей. До однієї з фокус-груп були відібрані учасни_ці з 3 областей, де відбуваються активні бойові дії, а частина території перебувала чи досі перебуває під окупацією.

Також авторки зібрали дані про кількість, демографічні та професійні характеристики вчитель_ок, оплату їхньої праці через запити на інформацію до урядових інституцій, що є її розпорядниками.

Оскільки дані було зібрано методом інтерв'ю та фокус-групових дискусій, вони не представляють досвід усіх вчитель_ок України. Тож до наведених у звіті цитат і висновків із них варто ставитися як до можливих випадків, без оцінки їхньої поширеності.

● Загальна інформація

Після початку повномасштабного вторгнення від 24 лютого 2022 року МОН рекомендувало всім закладам освіти оголосити двотижневі канікули². Майже всі школи зупинили освітній процес, лише деякі продовжили навчання дистанційно. Із середини березня у 13 областях країни освітній процес відновився — переважно у дистанційній формі. Ще у 8 областях він відновився у частині шкіл, а в решті тривали канікули. У 3 областях і м. Києві навчання було призупинено. Після цього протягом березня–червня 2022 року освітній процес відновлювався у дедалі більшій кількості шкіл.

На кінець березня 2022 року 75% шкіл працювали дистанційно, 3% у змішаному форматі, у 4% шкіл тривали канікули, а у 18% навчання було призупинено. Наприкінці квітня — на початку травня у деяких областях почали достроково завершувати навчальний рік через окупацію й активні бойові дії в регіоні (наприклад, у Запорізькій і Херсонській). З іншого боку, через тривалі незаплановані перерви у навчанні багато шкіл продовжили навчальний рік у червні. Станом на 9 червня освітній процес тривав у 28% шкіл. Наприкінці червня навчальний рік завершили 92% шкіл.

² Джерело даних щодо організації освітнього процесу — МОН, їх наведено за звітом «Війна та освіта»: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf.

Протягом 2022–2023 навчального року дещо більше третини шкіл працювали дистанційно, стільки ж — у змішаному форматі і 28% — очно. Винятково дистанційне навчання було у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській та Харківській областях.

На початок 2023–2024 навчального року близько половини шкіл планували працювати очно, близько 30% — у змішаному режимі і близько 20% — дистанційно. У згаданих вище 5 областях школи досі працюють дистанційно.

Значна кількість шкіл постраждали через воєнні дії та ракетні обстріли. Станом на 17 жовтня 2023 року були зруйновані 205 шкіл, а 1685 зазнали пошкоджень і руйнувань — це становить близько 15% від загальної кількості шкіл³.

На початок 2022–2023 навчального року в Україні було 325 тисяч вчитель_ок⁴. 86% із них становлять жінки. Порівняно з початком 2021–2022 навчального року кількість вчитель_ок скоротилася на 30,5 тисяч осіб або на 9%⁵. Кількість вчительських ставок скоротилася дещо менше — на 7%, а відтак середня кількість ставок на 1 вчитель_ку дещо зросла — з 1,128 до 1,143⁶.

Майже половина вчитель_ок, які викладають окремі предмети⁷, належать до вікової групи 30–50 років. Вчитель_ок, старших за 60 років, — 14%, віком до 30 років — 11%. Протягом 5 років цей віковий розподіл предметни_ць практично не змінився.

Станом на жовтень 2023 року 7,5 тисяч вчитель_ок перебувають за кордоном⁸. Порівняно з кінцем 2022 року їхня кількість суттєво зменшилася — тоді за кордоном перебували майже 12 тисяч вчитель_ок⁹. Однак невідомо, чи ця зміна відбулася внаслідок повернення в Україну, чи внаслідок звільнення зі школи.

³ За даними МОН.

⁴ За даними Інституту освітньої аналітики. У цю кількість включено директор_ок шкіл та їхніх заступни_ць, оскільки майже всі вони поєднують адміністративну роботу із вчителюванням.

⁵ Вчительська ставка обліковується проведеними уроками і становить 18 навчальних годин. Вчитель_ка може проводити більше або менше уроків, і кількість ставок розраховується відповідно.

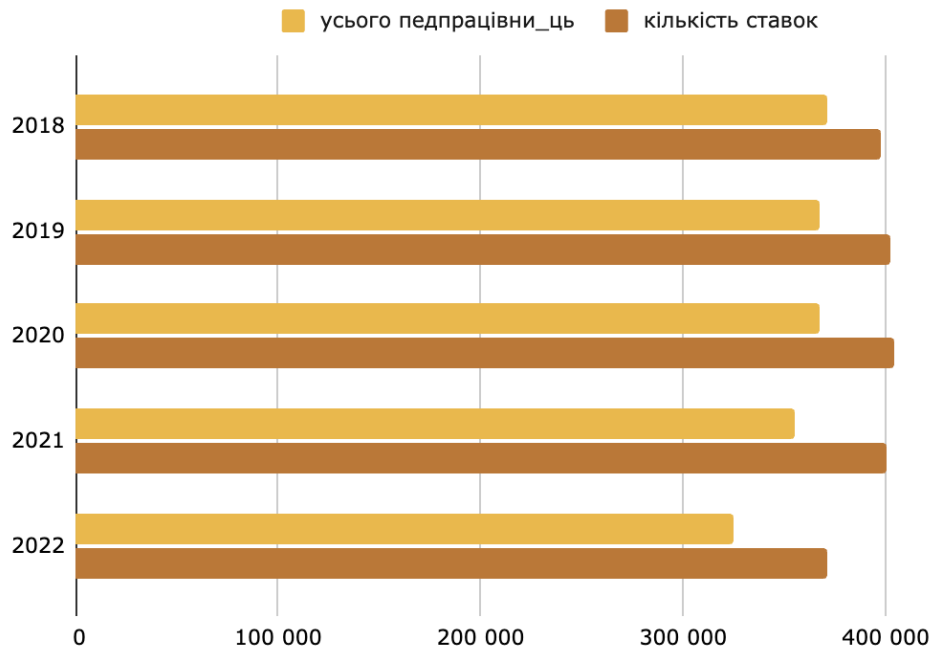
⁶ Кількість вчитель_ок та ставок наводяться без врахування сумісни_ць.

⁷ Тобто за винятком вчитель_ок початкової школи. Дані щодо вікового розподілу цієї групи не входять до статистичної звітності.

⁸ НУШ. Майже 400 тисяч українських учнів перебувають за кордоном — МОН <https://nus.org.ua/news/majzhe-400-tysyach-ukrayinskyh-uchniv-perebuyayut-za-kordonom-mon/>.

⁹ savED, Cedos (2023). Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf.

Динаміка кількості вчитель_ок та вчительських ставок у закладах середньої освіти

Розділ 1 ● Умови праці та заробітна плата

1.1 ● Зміни в умовах праці та додаткове навантаження

Після початку вторгнення уряд оголосив канікули на два тижні, а після цього школи поступово почали відновлювати роботу там, де була така можливість. Однак в областях, де велися бойові дії, освітній процес протягом весни 2022 року не відновлювався. Тож найбільших змін зазнали умови праці вчитель_ок східних, південних і північних областей України, проте всі регіони зіткнулися із суттєвими змінами, зокрема з масовим переміщенням населення.

Після початку вторгнення школи отримали повідомлення про оголошення канікул і, своєю чергою, мали повідомити про ці зміни учасни_цям освітнього процесу: вчитель_кам, уч_еницям і батькам. Тож директор_ки провели перші дні після початку вторгнення, контактуючи з вчитель_ками, зокрема із класними керівни_цями, аби повідомити їм інформацію про подальшу роботу і доручити, щоб ті, своєю чергою, повідомили про це батькам та уч_еницям. Особливо важливою та складною ця задача була для директор_ок з областей, де розгорталися воєнні дії. Після евакуації із зони бойових дій чи окупованої території або за умови наявності зв'язку директор_ки контактували з вчитель_ками, з'ясували їхнє місце перебування, обставини, в яких вони опинилися, і спроможність повернутися до дистанційної роботи. Втім, через проблеми зі зв'язком із частиною вчитель_ок встановити контакт не було можливості.

Таким чином, протягом весни 2022 року, поки бойові дії були дуже динамічними і великі кількості населення переміщувалися Україною та за її межі, в адміністрації шкіл і вчитель_ок значно виросло організаційне навантаження — вони витрачали суттєво більше часу та ресурсів на комунікацію й організацію освітнього процесу в умовах невизначеності.

Крім того, в адміністрації шкіл і вчитель_ок із регіонів, де велися бойові дії, виросло адміністративне навантаження. Значна частина директор_ок, які евакуювалися, виїхали без печатки, книги наказів та інших документів, і для відновлення діяльності школи як юридичної особи потрібно було відновити печатку, статут, електронний підпис (за наявності) тощо. Те саме стосувалося шкіл, які зазнали руйнувань, — разом із приміщенням знищувалися документи.

І така проблема була ще під час коли саме почалося вторгнення в [назва міста]. Я думаю, ви чули, що з 2 березня не було взагалі зв'язку. Коли ми вже змогли виїхати з [назва міста], дуже важко було знайти дітей, знайти колег, співробітників. Хто живий, хто помер, хто поранений і так далі. І учні так само, документів ми не змогли врятувати, адже особисто на мій заклад впала авіабомба, жодного документа не було. І відновлення саме технічне, от цифрові документи, звичайно, це займало дуже багато часу, для того щоб довідки надати, хто зміг вибратися, да? І потребував цього.

Вчитель_ка, экс-директор_ка школи, Донецька область

Після відновлення освітнього процесу у більшості областей навесні 2022 року або з початком 2022–2023 навчального року вчительство звідти повернулося до роботи, і найбільш суттєвими змінами для них були дистанційне або змішане навчання та перерви в освітньому процесі через ракетні обстріли та відключення електроенергії. Однак для північних, південних і східних областей вторгнення змінило умови праці більш суттєво. На період, поки школа не відновлювала освітній процес, вчитель_ки мали кілька опцій: відпустка (оплачувана або за власний рахунок), простій або призупинення трудового договору¹⁰.

На умови роботи вчитель_ок у всіх регіонах України впливають ракетні обстріли. Під час повітряної тривоги, відповідно до законодавства, уроки не проводяться. У школах, які працюють очно або змішано, якщо повітряна тривога починається під час уроків, вчитель_ки супроводжують уч_ениць в укриття і залишаються там з ними до відбою тривоги. Під час дистанційного навчання на час повітряної тривоги уроки припиняються, а дітей просять перейти в укриття або безпечне місце. Після відбою навчання відновлюється згідно з розкладом. Зважаючи на частоту і тривалість тривог, через них втрачається досить значна кількість навчального часу. Тож вчитель_ки можуть проводити додаткові заняття для того, щоб надолужити матеріал, який не встигли пройти через такі зупинки освітнього процесу. У деяких школах вимога відпрацьовувати пропущені заняття ставиться на рівні адміністрації, в інших спосіб надолуження втраченого часу залишається на розсуд вчитель_ки.

Те саме стосується уроків, що були пропущені через масові відключення електроенергії, — є свідчення, що вчитель_ки

¹⁰ Детальніше про простій ітиметься нижче.

змінювали розклад, тривалість уроків, переносили їх на інший час, намагаючись знайти період, коли електроенергія є і у вчитель_ок, і в уч_ениць.

Ще однією особливістю роботи вчитель_ок після початку вторгнення став ненормований робочий час. Традиційно вчитель_ки проводять уроки у першій половині дня, а неаудиторну частину своєї роботи виконують у зручний для себе час. Однак у 2022–2023 роках час виконання робочих завдань став залежати не від комфорту вчитель_ки, а від інших факторів.

По-перше, розклад уроків мусив адаптуватися до відключень електроенергії, частих тривог та обмеженої кількості місць у шкільних укриттях. Тож уроки чи консультації з уч_еницями могли відбуватися у другій половині дня або ввечері.

Через тривалі повітряні тривоги вчитель_ки могли залишатися з уч_еницями в укриттях протягом довгого часу, навіть після того, як завершувалися всі уроки. Через те, що не у всіх шкільних укриттях було облаштовано простір для продовження освітнього процесу, це означало, що після завершення тривоги вчитель_ки мали продовжити роботу: проводити компенсаційні заняття, готувати та розміщувати завдання для уч_ениць, перевіряти їх тощо.

У періоди систематичних відключень світла вчитель_ки здійснювали підготовку до уроків і перевірку робіт у будь-який час доби, коли з'являлася електроенергія, у тому числі вночі.

Ну, і, звичайно, робота і вчителя, і робота адміністратора зводилася до такої формули як 24/7. Домашнє завдання, напевно, як і до вас всіх, могло прийти і о 12-й годині дня, і о 12-й годині ночі. Може, були такі унікальні, які прислали і о третій годині вночі.

Вчитель_ка, Черкаська область

Також через вимушені переміщення збільшується навантаження в тих вчитель_ок, деякі уч_ениці яких перебувають за кордоном, зокрема й у країнах, розташованих в інших часових поясах. Через комунікацію з ними, проведення для них додаткових занять або консультацій вчитель_ки працюють поза традиційним робочим часом, зокрема ввечері або на вихідних.

Крім змін у тому, як вчительство виконує безпосередні посадові обов'язки, повномасштабне вторгнення додало нові завдання, що не стосуються педагогічної діяльності.

Навесні та влітку 2022 року вчитель_ки працювали у школі під час розміщення там ВПО на шляху евакуації або у місці прибуття: організовували спальні місця у школах, харчування, першу допомогу тощо, а також приймали і розподіляли гуманітарну допомогу.

Ми чергували в школі цілодобово. В нас це так розписували. Ну, то ясно, що то за бажанням, але, ну, намагалися всіх залучити. Бо в нас було укриття, спочатку як укриття, щоб раптом серед ночі людям показати, якусь там водичку принести, де туалет, там. А потім Маріуполь же до нас почав приїжджати. І ми вже... вони в нас жили у спортзалі, ми вже там їм їсти, і одяг якийсь, гуманітарний центр у нас же буде.

Вчитель_ка зі школи на окупованій території¹¹

У частині шкіл було розташовано Пункти незламності, що забезпечували доступ до електроживлення і зв'язку на період відключень електроенергії, та/або укриття, доступ до яких мав надаватися цілодобово й усім, хто його потребував, і працівни_ці шкіл чергували у них (про це детальніше йтиметься нижче).

Вторгнення спричинило масштабні ремонтні та будівельні роботи у школах. У більшості закладів приміщення, де можна було розмістити укриття, були у незадовільному стані — захаращені, з відсутнім чи тьмяним освітленням, підтопленням тощо. Є свідчення, що вчитель_ок залучали до прибирання або ремонтів у таких приміщеннях.

Ви ж знаєте, що багато укриттів не було до повномасштабної війни. І для того, щоб їх зробити, використали, скажімо так, силу вчитель_ок. В нас всіх... всіх без виключення: техперсонал, вчитель_ки, всіх погнали до підвалів... І потім ми все це вносили, щоб вам так правильно сказати, тижні 2, напевно, кожного дня. Все що хочеш: тяжке, важке. Після цього багато хто з нас мали проблеми зі здоров'ям, дуже великі.

Вчитель_ка, Одеська область

¹¹ З міркувань безпеки інформантки ми не вказуємо область і тип громади, в якій розташована школа, де вона працює.

Дослідження «Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи»¹² зафіксувало непоодинокі випадки участі вчитель_ок у відбудові шкіл, що постраждали від вторгнення. Педагоги_ні брали участь у огляді пошкоджених приміщень, оцінці втрат, прибиранні уламків, долучалися до нескладних ремонтних робіт (тинькування, фарбування, збирання меблів, встановлення відкосів на вікнах тощо).

1.2 ● Оплата праці

Джерелами оплати праці вчитель_ок є державний бюджет (близько 75% фонду оплати праці) та місцеві бюджети (близько 25% фонду оплати праці). Фінансування заробітної плати з державного бюджету відбувається шляхом передачі бюджетам громад освітньої субвенції, що розраховується відповідно до кількості класів, які мають сформуватися у громаді, та кількості навчальних годин за державним стандартом, добуток яких дає кількість вчительських ставок, що мають бути оплачені. На практиці існує різниця між розрахунковою (закладеною у формулу розподілу освітньої субвенції) і реальною кількістю уч_ениць у класі та, відповідно, кількістю класів і кількістю ставок вчитель_ок, тож місцеві бюджети можуть додавати власні кошти до коштів субвенції.

Видатки зведеного (державного та місцевих) бюджету на середню освіту, млн грн

	заплановано	виконано	% виконання
2021	157 385	149 991	95
2022	159 427	145 299	91
2023 ¹³	155 130	90 721	58

Освітня субвенція, запланована на 2022 рік, мала скласти 108 млрд гривень, однак після початку вторгнення її обсяг

¹² savED, Cedos (2023). Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf

¹³ Інформація за три квартали 2023 року.

було скорочено на 10% — до 97 млрд. Через те, що зменшення обсягу субвенції відбулося під час фінансового року, до травня включно скорочення видатків порівняно з планом не відбувалося.

Однак через це протягом червня–грудня 2022 року фінансування видатків на оплату праці педагог_инь за рахунок освітньої субвенції скоротилося в середньому на 17% щомісячно¹⁴. За даними звіту про виконання державного бюджету за 2022 рік, фактично було витрачено 67,1 млрд освітньої субвенції або 74% від плану¹⁵.

На 2023 рік було заплановано 87,5 млрд гривень субвенції. У цьому році обсяг освітньої субвенції для всіх місцевих бюджетів визначався без урахування додаткових годин навчального плану на окремі предмети, факультативні курси, індивідуальні заняття. Також розподілений за формулою обсяг освітньої субвенції за 2023 рік зменшився на 10% як тимчасовий захід економії коштів.

Заробітна плата вчитель_ок визначається їхнім робочим навантаженням і кваліфікаціями. Основою заробітної плати є ставка, розмір якої залежить від кваліфікаційної категорії педагог_ині. Робоче навантаження на одну ставку заробітної плати вимірюється кількістю проведених уроків і становить 18 академічних годин на тиждень. Кваліфікаційна категорія відображає професійну майстерність вчитель_ки, для її встановлення необхідно підвищувати кваліфікацію¹⁶ та демонструвати високі досягнення у роботі. Різниця між посадовими окладами кожного наступного тарифного ряду відповідно до чинної Єдиної тарифної сітки становить близько 6–7%, а різниця між найнижчим і найвищим тарифним окладом вчитель_ки з вищою освітою — 20%.

Крім проведення уроків, в обов'язки вчитель_ки входять інші види роботи, частина з яких оплачується додатково, а частина входить у ставку, однак час на них не обліковується. Перелік цих обов'язків визначається посадовою інструкцією. Вона затверджується у кожному закладі освіти на основі професійного стандарту за професіями «Вчитель

¹⁴ Вокс Україна. Фінансування шкіл – непопулярні державницькі рішення руками місцевих рад чи турбота про якість освіти <https://voxukraine.org/finansuvannya-shkil-nepopulyarni-derzhavnytski-rishennya-rukamy-mistsevyh-rad-chy-turbota-pro-yakist-osvity>.

¹⁵ Уточнений план.

¹⁶ ЗУ «Про освіту» встановлює вимогу щодо кількості часу, присвяченого підвищенню кваліфікації, — не менше за 150 годин протягом 5 років.

початкових класів закладу загальної середньої освіти»¹⁷, «Вчитель закладу загальної середньої освіти». Основні посадові обов'язки вчитель_ки є такими:

- навчання уч_ениць;
- партнерська взаємодія з учасни_цями освітнього процесу;
- участь в організації безпечного і здорового освітнього середовища;
- управління освітнім процесом;
- безперервний професійний розвиток.

Обов'язки вчитель_ки, що не оплачуються додатково:

- підготовка до уроків;
- планування роботи;
- оцінювання знань.

Обов'язки вчитель_ки, що оплачуються додатково:

- класне керівництво;
- перевірка зошитів (для вчитель_ок мови і літератури, математики);
- завідування навчальними кабінетами (для вчитель_ок природничих наук і технологій);
- проведення спортивних змагань (для вчитель_ок фізкультури);
- робота в інклюзивному класі.

Вчитель_ки також отримують надбавки за окремі кваліфікації¹⁸:

- використання цифрових технологій в освітньому процесі;
- використання іноземної мови;
- педагогічне звання та науковий ступінь;
- успішно пройдену сертифікацію.

Крім того, для всіх вчитель_ок після 3 років роботи до окладу додається надбавка за вислугу років від 10 до 30% —

¹⁷ Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (2020). Про затвердження професійного стандарту за професіями "Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти", "Вчитель закладу загальної середньої освіти", "Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)". https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/266-nakaz_2736.pdf.

¹⁸ МОН (1993). Про затвердження Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-93#Text>.

залежно від тривалості педагогічного стажу — та надбавка за престижність вчительської праці від 5 до 30% (її розмір визначає засновник школи, тобто місцева влада).

Вчитель_ки також можуть отримувати премії за успіхи у роботі — рішення про це приймає директор_ка школи. Традиційно вчитель_ки отримують виплати до професійного свята у жовтні, а також у кінці року, однак виплата премій залежить від спроможності місцевого бюджету.

Деякі громади, насамперед найбільші міста, запровадили муніципальні доплати вчитель_кам, аби наблизити їхню заробітну плату до ринкової, адже середня зарплата у найбільших містах є помітно більшою за вчительську, а попит на робочу силу — досить високим.

Крім того, вчитель_ки отримують виплати, пов'язані з відпусткою — крім заробітної плати за період відпустки, їм виплачують кошти на оздоровлення.

Доплати і надбавки додають до 80% до посадового окладу, тобто вони становлять майже половину платні вчитель_ки. Всього існує більше 30 різних надбавок.

До прикладу, заробітна плата вчитель_ки на 1 ставку може варіюватися від 7500 гривень для педагог_ині з вищою освітою без кваліфікаційної категорії, що не має жодних інших надбавок і доплат, окрім надбавки за престижність¹⁹, до 15 000 гривень для вчитель_ки вищої категорії, що має педагогічне звання, є класн_ою керівни_цею та виконує додатково оплачувані види робіт на кшталт перевірки зошитів чи завідування лабораторією, не враховуючи можливі муніципальні надбавки²⁰.

Частина вчитель_ок після початку вторгнення зіштовхнулися зі скороченням заробітної плати. Для цього є дві основні причини: скорочення кількості робочих годин та урізання частини платні, яка є додатковою до ставки (доплати, надбавки, премії тощо)²¹.

Скорочення кількості навчальних годин, і, відповідно, ставок, засвідчила частина вчитель_ок — учасниць ФГД, проведених під час підготовки цього звіту. Це ставалося через

¹⁹ Для обох випадків ми розраховуємо, що надбавка за престижність, розмір якої визначає місцева влада у межах від 5 до 30%, встановлена на рівні 20%.

²⁰ Суми вказані до виплати податку на доходи фізичних осіб і військового збору, що становлять 19,5%.

²¹ Про скорочення або скасування надбавок і тиметься нижче.

зменшення кількості уч_ениць у школі та, як наслідок, скорочення кількості класів, а також через те, що засновники шкіл, прагнучи зекономити кошти в умовах скорочення освітньої субвенції, спонукали школи виключити з навчальних планів вибіркові предмети, скасувати або обмежити поділ уч_ениць на групи під час вивчення деяких предметів.

Загальна кількість вчительських ставок на початок 2023 року скоротилася на 8% порівняно з вереснем 2021 року²². Проте це скорочення було нерівномірним — кількість ставок зменшилася насамперед в областях, частина території яких окуповані або розташовані у зоні активних бойових дій.

Кількість ставок вчитель_ок закладів середньої освіти у розрізі регіонів

Область	Кількість ставок на початок 2022–2023 навчального року як частка від кількості ставок на початок 2021–2022 навчального року, %	Кількість ставок на січень 2023 року як частка від кількості ставок на початок 2021–2022 навчального року, %
Донецька	69	63
Запорізька	83	83
Луганська	62	44
Миколаївська	88	89
Харківська	81	87
Херсонська	54	92

Найбільше кількість ставок скоротилася у Донецькій та Луганській областях, практично вся територія яких або окупована, або є місцем ведення активних бойових дій. У Херсонській області на початок 2022–2023 навчального року відбулося скорочення кількості ставок майже вдвічі, однак після деокупації правобережної частини області їх кількість наблизилася до періоду до вторгнення. Те саме стосується Харківської області: між початком 2022–2023 навчального року та січнем 2023 року кількість ставок зросла через деокупацію, хоча й не так драматично, як у Херсонській області.

²² Дані надані МОН у відповідь на запит.

Через скасування фінансування варіативного компоненту освітніх програм з державного бюджету²³ та (у частині громад) поділу класів на групи у вчитель_ок зменшилася кількість проведених уроків і, відповідно, ставка. Пропорційно зменшився розмір доплати за перевірку зошитів, при цьому кількість робіт, що їх треба перевірити, залишилася незмінною.

Через повномасштабне вторгнення різко зросла кількість уч_ениць, які навчаються за сімейною та екстернатною формами навчання. Кількість уч_ениць на сімейній формі зросла в 14 разів за півтора року (з 4695 у 2021 році до 64 409 у 2022 році). Кількість уч_ениць на екстернатній формі зросла майже втричі з 11 346 у 2021 році до 33 520 у 2022 році. Хоча кількість оплачуваних годин за роботу з такими уч_еницями не є значною — за оцінювання, консультації та атестації вчитель_ка може зарахувати до кількох годин на семестр — оплата цих годин не входить до формули розрахунку освітньої субвенції. Таким чином, різке зростання кількості уч_ениць на індивідуальній формі навчання збільшило видатки місцевих бюджетів.

1.3 ● Простій

У випадках, коли школа не могла функціонувати через воєнні дії чи окупацію або не мали змоги працювати окремі вчитель_ки, відповідно до трудового законодавства України, їм виплачувалися кошти за простій. Мінімальний розмір такої виплати — $\frac{2}{3}$ від тарифної ставки. МОН, спираючись на Галузеву угоду із Профспілкою працівників освіти і науки, рекомендував оплачувати простій у розмірі середньої заробітної плати²⁴, однак рішення щодо розміру такої оплати приймає керівниця закладу, тобто директор_ка школи²⁵. Різниця між мінімальним розміром оплати простою та рекомендованим є значною, адже помітну частину заробітної плати вчитель_ки становлять доплати і надбавки

²³ Типова освітня програма передбачає інваріантну та варіативну частини. Перша включає предмети, вивчення яких є обов'язковим, друга — предмети, які обирає школа. Частка годин варіативної складової невелика — кілька відсотків навчального плану. Вони є частиною освітньої програми закладу освіти, відтак засновник зобов'язаний їх оплачувати, однак в умовах скорочення освітньої субвенції та доходів частини громад деякі з них припинили це робити.

²⁴ МОН (2023). Про додаткові роз'яснення щодо фінансування простою. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-dodatkovii-roz'yasnennya-shodo-finansuvannya-prostoyu>.

²⁵ МОН (2022). Про оплату праці працівників закладів освіти. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti>.

до окладу. В освітню субвенцію на 2023 рік для шкіл, які тимчасово не працюють, було закладено кошти на оплату простою у розмірі $\frac{2}{3}$ від окладу вчителя вищої категорії з коефіцієнтом 1,1. Таким чином, якщо громада хоче дотримуватися рекомендації МОН і оплачувати простій у розмірі середньої зарплати, кошти на це потрібно додавати з місцевого бюджету.

1.4 ● Затримки з виплатою заробітної плати

Після початку вторгнення частина вчитель_ок зіткнулися з проблемою несвоєчасної виплати заробітної плати. Насамперед ця проблема стосувалася вчитель_ок із громад, що знаходилися у зоні бойових дій чи потрапили під окупацію.

У перші місяці після початку вторгнення затримки з виплатою заробітної плати були пов'язані зі швидким розширенням території активних бойових дій та окупацією. У державному та місцевих бюджетах було достатньо коштів, однак керівни_ці та службов_иці органів місцевого самоврядування, відповідальні за нарахування зарплати, могли бути на шляху до безпечної території, в окупації, загинути або постраждати. Через втрату доступу до казначейських рахунків, електронних підписів і даних для нарахування заробітної плати, а також через перехід освітніх управлін_иць чи керівництва громад на бік окупаційної влади деякі громади не мали технічної можливості виплатити заробітну плату за період від лютого до травня–червня 2022 року. Період затримки залежав від обставин у конкретній громаді: тривалості окупації, обставин евакуації осіб, відповідальних за нарахування та виплату заробітної плати, тощо.

Окуповані або звільнені території — там були проблеми з оплатою. Зараз там в кожному конкретному випадку своя причина. Десь, наприклад, не можуть відновити, там, немає бухгалтерів. В одному місті Харківщини... навіть не одному, але тобто Управління освіти пішло на співпрацю, колаборанти, вони позабирали ці всі ключі, це все. І вони набирали нових людей, які, ну... не дуже досвідчені в цій освітній сфері, да? І вони мали відновлювати казначейські рахунки, ключі і так далі. І нема кому працювати, відповідно, нараховувати заробітну плату.

Представни_ця офісу освітнього омбудсмена

Станом на 1 травня 2022 року заборгованість із виплати заробітної плати становила 33 млн гривень²⁶, але поступово у більшості громад виплати було відновлено, а заборгованість погашено.

Під час формування державного бюджету на 2023 рік частина громад Харківської та Херсонської областей перебували під окупацією, тож кошти на оплату праці вчитель_ок там не були закладені в бюджет у повному обсязі. Аби вирішити проблему браку коштів на оплату праці, 32 стаття Закону «Про державний бюджет України на 2023 рік»²⁷ встановила, що залишки освітньої субвенції, які залишилися на рахунках громад на кінець року, автоматично спрямовуються до резервного фонду МОН. На кінець 2022 року ці залишки становили 3,2 млрд гривень²⁸. Потому КМУ здійснював перерозподіл резерву освітньої субвенції. До прикладу, у травні 2023 року Уряд спрямував 14,5 млн гривень із резерву освітньої субвенції на погашення заборгованості з заробітної плати вчитель_кам Харківської та Херсонської областей²⁹, а у червні для громад цих областей виділили ще 75 млн гривень з резерву освітньої субвенції на погашення заборгованості³⁰. У жовтні 2023 року для громад із 9 областей для оплати праці вчитель_ок було виділено ще 87 додаткових мільйонів гривень³¹.

Таким чином, уряд керує погашенням заборгованості по виплаті заробітної плати або ж намагається не допустити її

²⁶ За даними Міністерства фінансів України.

²⁷ Закон України Про Державний бюджет на 2023 рік
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

²⁸ МОН (2023). Особливості розподілу освітньої субвенції у 2023 році.
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/budzhет/Inform.dovidky.roz-rakhunku.osv.subv.2021/2023/Osobl.rozpodilu.osvitnoyi.sub-ventsiyi.u.2023.rotsi.24.01.2023.pdf>.

²⁹ Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (2023). Погашено заборгованість з оплати праці вчителям із Харківщини та Херсонщини – рішення Уряду. <https://minre.gov.ua/2023/05/16/pogasheno-zaborgovanist-z-oplaty-praczi-vchytelyam-iz-harkivshhyny-ta-hersonshhyny-rishennya-uryadu/>.

³⁰ Кабінет міністрів України (2023). Розпорядження “Про розподіл резерву освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2023 році”.
<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-rozpodil-rezervu-osvitnoi-subventsii-z-derzhavnoho-biudzhetu-mistsevym-biudzhetam-u-2023-rotsi-i090623-503>.

³¹ Кабінет міністрів України (2023). Уряд ухвалив рішення про перерозподіл обсягу та розподіл резерву освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2023 році.
<https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-pro-pererозpodil-obshahu-ta-rozpodil-rezervu-osvitnoi-subventsii-z-derzhavnoho-biudzhetu-mistsevym-biudzhetam-u-2023-rotsi>.

виникнення, перерозподіляючи кошти в оперативному режимі.

Крім того, 2023 року було запроваджено додаткову дотацію місцевим бюджетам для компенсації втрати доходів. Дотація не є цільовою та не пов'язана з дефіцитом коштів. Якщо у громаді впали доходи внаслідок військової агресії РФ проти України, Уряд приймає рішення про допомогу такій громаді, і ці кошти можуть бути використані, серед іншого, на оплату праці вчитель_ок.

Проте навіть за наявності коштів проблеми з оплатою праці на деокупованих територіях залишалися.

По-перше, після звільнення на деокупованих територіях не було технічних можливостей для здійснення платежів через брак енергопостачання, стабільного зв'язку, комп'ютерів і персоналу. У випадку, коли на місцевому рівні не було змоги зробити бюджетне призначення, тобто запланувати виплату заробітної плати, заборгованість по її виплаті не обліковувалася. За свідченнями з Харківської області, у деяких деокупованих громадах затримки з виплатою зарплати сягали 6 місяців. Тож після деокупації та відновлення доступу до казначейських рахунків і програмного обладнання громади обліковували заборгованість за 2022 рік вже у 2023 році.

Опитування, проведене восени 2023 року у східних областях України, показало, що 16–21% вчитель_ок з Донецької, Дніпропетровської та Харківської областей стикалися із затримками у виплаті заробітної плати, а у Запорізькій області їх було 27%³². Однак опитані вчитель_ки засвідчили, що ці затримки не були систематичними³³.

1.5 ● Зміна місця роботи

Є свідчення про те, що вчитель_ки після початку вторгнення почали змінювати місце роботи через обставини,

³² Дослідження Teach for Ukraine “Освітні потреби школярів у прифронтових областях України”. <https://teachforukraine.org/news/navchaj-dlya-ukrayiny-prezentuvala-kompleksne-sotsiologichne-doslidzhennya-osvitni-potreby-shkolyariv-u-pryfrontovyh-oblastyah-ukrayiny/>.

³³ У вибірку опитування потрапила обмежена кількість шкіл із кожної області, тож, зважаючи на залежність затримок від ситуації у кожній окремо взятій громаді, у вибірку могли не потрапити школи з деяких громад, де були тривалі затримки заробітної плати.

спричинені війною. Перша з них — затримки з виплатою заробітної плати, зокрема у випадках вчитель_ок — ВПО, які опинялися у складних фінансових обставинах.

Зарплату за березень [2022 року] ми отримали у червні. А люди виїхали, і у них взагалі нічого не було. Тому деякі по-знаходили роботу. Це ж ми виїхали із зони бойових дій, а захід України, центр України виїхали просто. І вакансій вчитель_ок було неймовірно багато, і вчитель_ки одразу познаходили якісь собі роботи, бо треба було за щось жити.

Представни_ця місцевого управління освіти, громада у зоні бойових дій

Також до зміни місця роботи вчитель_ок підштовхувала невизначеність: було незрозуміло, які саме школи із зони бойових дій та окупованих територій відновлять роботу, скільки класів там буде сформовано і яке навантаження вони зможуть запропонувати вчитель_кам.

Через скорочення заробітної плати та високий рівень інфляції вчитель_ки вдаються до пошуків додаткових джерел доходу. Як приклад можна навести роботу в інших закладах освіти, тьюторство — індивідуальне або в межах проектної діяльності неурядових організацій, надання послуг на кшталт манікюру, ведення підсобного господарства.

Є свідчення, що вчитель_ки, місце перебування яких не вдалося встановити протягом певного періоду (кількох місяців), були звільнені з місця роботи.

Інформант_ки повідомили, що дехто з їхніх колег звільнилися зі шкіл і влаштувалися на роботу у школи на окупованих територіях.

1.6 ● **Порушення трудових прав**

Кількість звернень до Офісу освітнього омбудсмена, що відповідає за захист прав учасни_ць освітнього процесу, з початком повномасштабного вторгнення збільшилася. Найчастіші теми звернень від вчитель_ок — оплата праці, примус до відпустки за власний рахунок або відпустки не за графіком, зменшення педагогічного навантаження.

У питаннях оплати праці трудові права вчитель_ок порушувалися затримками виплати заробітної плати чи оплати за

простій, а також скасуванням чи скороченням надбавок і доплат, які гарантує законодавство. Інформант_ки наводили приклад скасування доплат за перевірку зошитів, завідування навчальними кабінетами, класне керівництво.

Знята оплата за кабінети, за майстерність, спортивні зали, варіативна складова. Класне керівництво — це була позиція нашої адміністрації закладу. Ми не чіпали, але знаю, що в деяких школах познімали. Або платили, скажімо, не 25%, як згідно чинного законодавства, а половину. Престижність зведена до мінімуму. І в деяких закладах, знаю, що знімали за зошити оплату.

Вчитель_ка, МТГ, Тернопільська область

Примус брати відпустку стосувався насамперед весни 2022 року, коли багато шкіл ще не відновили освітній процес. Також на відпустці за власний рахунок могли наполягати у випадках, коли школи довший час не відновлювали освітній процес, або для вчитель_ок, які знайшли прихисток за кордоном.

З початку 2022–2023 навчального року, попри зміни у законодавстві, які давали вчитель_кам право дистанційно працювати з будь-якого місця, зокрема і з-за меж України³⁴, і можливості перевести їх на дистанційну роботу, деякого з вчитель_ок, які виїхали за кордон, поставили перед вибором: повертатися до громади або звільнитися. Зокрема, Офіс освітнього омбудсмена зафіксував випадки, коли адміністрація наполягала на поверненні вчитель_ок на деокуповані території зі складною безпековою ситуацією (часті обстріли, замінована територія тощо).

До нас надходили копії листів, там, розпорядження мерів, де їх... просто всім повернутися на робочі місця, тобто працівникам комунальних підприємств (а школа — це заклад освіти і є комунальними підприємствами) повернутися і працювати в очному режимі. При чому не було розміновано, там щодня обстріли, укріттів немає, але їх змушували повертатися.

Представни_ця офісу освітнього омбудсмена

Також до Офісу освітнього омбудсмена надходили скарги

³⁴ Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#n2>

щодо примусу працювати у закладі освіти під час дистанційного навчання, незважаючи на відсутність там укриття.

Частими були скарги вчитель_ок на примус чергувати в укриттях і пунктах незламності, розташованих на території шкіл. Законодавство передбачає, що доступ до укриттів і пунктів незламності має бути цілодобовим та універсальним. Це конфліктує із практикою обмеженого доступу до території закладів освіти, яка існує з міркувань безпеки уч_ениць. Адміністрація шкіл зобов'язувала вчитель_ок брати участь у чергуванні (інколи цілодобовому) в укриттях і пунктах незламності. Цю роботу не оплачували додатково, однак зрідка могли компенсувати відгулами.

А куди далеко ходити, як це чергування в пунктах незламності або оцих укриттях? Ви знаєте, наш вчитель вже настільки встиг гнути голову і виконувати все що скажуть, з такою гнучкістю... Але останні оці моменти, крім того, що вчитель_ки власноруч безпосередньо фізично виконують цю роботу... То на місцях по всій країні оці розпорядження, що вчитель_ки чергують, і були ж випадки. І дійсно, і страшно все. І ми ходили чергували. Ну, це така вже нісенітниця, недоречність. Пряме порушення і, скажімо так, підстава така, на небезпеку, на небезпеку просто вчителя і все. Це я вважаю абсолютно антигуманним по відношенню до освітян.

Вчитель_ка, МТГ, Чернігівська область

Відповідно до Постанови КМУ № 1401 від 17 грудня 2022 року³⁵, органи місцевого самоврядування (які є засновниками шкіл) поряд з іншими установами, що можуть розгортати пункти незламності, організовують цілодобове чергування у них, однак питання залучення персоналу для цього чергування й оплати за нього не внормовано.

1.7 ● Робота вчитель_ок на окупованих територіях

Станом на 17 жовтня 2023 року на територіях, окупованих РФ, були розташовані 908 шкіл. Частина з них працювали дистанційно — у випадку, якщо керівництво школи змогло

³⁵ Кабінет Міністрів України (2022). Постанова “Питання організації та функціонування пунктів незламності”.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-2022-%D0%BF#Text>.

потрапити на підконтрольну уряду України територію, — а діяльність інших було призупинено.

Даних про те, скільки вчитель_ок залишилися на окупованих територіях і скільки вчитель_ок працюють з окупованих територій за українськими програмами дистанційно, немає. У випадку, якщо школа працює дистанційно, вчитель_ки, які можуть продовжувати освітній процес, отримують заробітну плату, решта — кошти за простій. Деякі громади, у яких діяльність шкіл призупинено, також призупинили дію трудового договору із вчитель_ками.

Проведення виплат заробітної плати вчитель_кам на окупованій території може здійснюватися, якщо у школі відбувається освітній процес за українськими стандартами (дистанційно) та є можливість виїхати на підконтрольну уряду України територію для здійснення казначейських процедур³⁶.

Існують свідчення тиску окупаційної влади на освітян_ок і батьків щодо продовження освітнього процесу за російськими стандартами, отримані і під час інтерв'ю в рамках цього дослідження, і з відкритих джерел³⁷. Насамперед тиск спрямовувався на освітніх управлін_иць та адміністрацію шкіл — від них вимагали відновлення діяльності шкіл, запровадження російських навчальних програм, підручників, використання пропагандистських матеріалів в освітньому процесі. У разі, якщо адміністрація відмовлялася від співпраці, на керівні посади призначали осіб, які на таку співпрацю погоджувалися.

Перш за все окупанти скеровували тиск на директорів. Тому що вони розуміли, що директор є, ну... що він може організувати цей освітній процес, да? І на представників управлін_иць освіти. І вони, якби, скеровували свій тиск, для того щоб вони перейшли на сторону. І якщо вони перейдуть, то тоді вже з вчителями простіше працювати. І от багато директорів, які не пішли на співпрацю, вони піддавалися тиску, по підвалам і так далі.

Представни_ця офісу освітнього омбудсмена

³⁶ МОН (2022). Освітяни отримуватимуть заробітну плату під час особливого періоду. <https://mon.gov.ua/ua/news/osvityani-otrimuvatimut-zarobitnu-platu-pid-chas-osoblivogo-periodu>.

³⁷ Центр національного спротиву (2022). Окупанти тримають в підвалах вчителів, які не погодились з ними співпрацювати.

<https://sprotyv.mod.gov.ua/okupanty-trymayut-v-pidvalah-vchyteliv-yaki-ne-pogodylys-z-nymy-spivpraczuvaty/>; Радіо Свобода (2022). «Нас попередили, щоб не говорили українською». Освіта на півдні під тиском окупантів. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovyya-1-veresnya-okupatsiya-kherson-osvita/32005468.html>.

Тиск здійснювався також із вимогами надати доступ до приміщення шкіл, вказати місце зберігання шкільного майна, зокрема оргтехніки та комп'ютерів, а також документів, оскільки перед окупацією чи на її початку освітян_ки намагалися ховати таке майно. Ми отримали від інформант_ок свідчення про погрози та тиск на вчитель_ок на окупованих територіях з метою примусити їх відновити роботу у школі за російськими стандартами. Зокрема це стосувалося вчитель_ок окремих предметів у разі, якщо крім них у школі чи населеному пункті немає інших фахів_чинь.

От в мене подружка в [назва міста]. [...] До неї на подвір'я приходили, бо їм потрібен був вчитель фізики, вона фізик. І вони так, які в них є, вони ще можуть не чіпати. А от якщо потрібен спеціаліст, а ось він є, але просто не хоче. То вони до тих ідуть і проводять таку бесіду.

Вчитель_ка початкових класів зі школи на окупованій території

Є свідчення викрадень, незаконного ув'язнення, тортур вчитель_ок, які виявляли проукраїнську позицію на окупованих територіях.

Я знаю багато вчитель_ок, яких за відмову від співпраці закривали у підвалах і катували там.

Представни_ця обласного департаменту освіти

Наприклад, одна директорка школи нам описувала, що вона у підвалі бачила вчителя фізкультури з її школи, побитого і в крові всього. Але, каже, більше вона його ніколи не бачила. Тобто невідомо, де він. Напевно, його в живих вже немає, вона так підозрює. Але територію звільнили, а його знайти не можуть.

Представни_ця офісу освітнього омбудсмена

Вчитель_ки, які не покинули окуповані території і не погодилися працювати за російськими стандартами освіти, через побоювання за власну безпеку покидали місце проживання чи населений пункт або влаштувалися на роботу поза закладами освіти, аби відвернути від себе увагу та мати хоча б мінімальний дохід.

Частина вчитель_ок під час перебування в окупації продовжували працювати дистанційно, але, за свідченнями інформант_ок, така практика не є універсальною. Вчитель_ки, які

продовжували працювати з окупації, мають побоювання за власну безпеку, зокрема через практику перевірки електронних пристроїв (телефонів, планшетів, комп'ютерів) — у цьому випадку в них або в уч_ениць могли знайти свідчення продовження навчання в українській школі.

От вони [вчитель_ки, які лишилися на окупованих територіях] дослухаються до кожного звуку. Якщо хтось заходить у двір чи в квартиру, то вони вже, там... є цілий алгоритм дій, що робити, як діяти, куди що ховати. Бо то в першу чергу треба ховати ноутбуки. Вони то просто зразу забирають, шукають ноутбук. Телефони — то вони перевіряють дуже часто.

Вчитель_ка початкових класів зі школи на окупованій території

Ті, хто в окупації, вони не проводять онлайн уроки, їм дозволили. І вони навіть в тому класрумі, от група там же. Ну, знаєте, так? Як там: предмет, клас і вчитель. Прізвище. То не пишуть прізвище. Пишуть «Вчитель математики». Навіть не називають, хто вчитель. А вона просто викладає завдання. Ну, таким чином теж вчитель працює.

Вчитель_ка початкових класів зі школи на окупованій території

Частина вчитель_ок, які лишилися на окупованих територіях, продовжили роботу у школах за російськими стандартами освіти і під керівництвом окупаційної влади. Така діяльність, якщо вона є доведеною, підпадає під дію Кримінального кодексу України.

Статтею 111–1 Кримінального кодексу України³⁸ визначено, що до переліку дій, які називають колабораційною діяльністю й за які загрожує кримінальна відповідальність, належать публічне заперечення збройної агресії РФ проти України та пропаганда в закладах освіти задля сприяння збройній агресії проти України, а також упродовження російських стандартів освіти. Санкції за ці порушення — виправні роботи на строк до двох років, арешт на строк до шести місяців або позбавлення волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

За інформацією з відкритих джерел, відкриття кримінальних справ щодо колабораціонізму освітян не є масовим, кількість таких випадків не нараховує й 100, а кількість об-

³⁸ Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність” (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-IX#Text>.

винувальних вироків — до кількох десятків. Найчастіше обвинувачення отримують особи, які займали адміністративні посади — у школі або в управлінні освіти³⁹. У частині справ обвинувачені досі залишаються на окупованих територіях, а отже, отримують вирoki заочно.

Керівни_ці шкіл та управлінь освіти громад, які є тимчасово окупованими, стикаються з викликом: вони мають визначити, кому з працівни_ць платити кошти за простій або заробітну плату і що робити із вчитель_ками, які викладають за російськими стандартами. Ми отримали свідчення про різні підходи до вирішення цієї проблеми. Деякі школи виходять з принципу, що вирок щодо наявності колабораціонізму може винести лише суд. До його рішення всі вчитель_ки на окупованих територіях отримують виплати за простій і залишаються працівни_цями школи, якщо вони не звільнилися самі. Інший підхід — спираючись на інформацію, отриману від освітян_ок і батьків, які залишилися на окупованій території, визначити, хто з вчитель_ок працює за російськими стандартами, отримувати від них самих підтвердження цього у письмовому вигляді (наприклад, у месенджері) і позначити їх як таких, чие місце перебування не встановлено. Таким чином, виплата простою не здійснюється. Є випадки, коли з вчитель_ками на окупованих територіях призупиняли трудові відносини незалежно від наявності свідчень про те, що вони продовжили працювати під керівництвом окупаційної влади.

Є свідчення, що вчитель_ки, які на окупованих територіях викладають за російськими програмами, можуть отримувати плату за простій від України одночасно із зарплатою від окупаційної влади. Без рішення суду щодо колабораціонізму для звільнення вчитель_ки, як_а працює за російськими стандартами, немає підстав. Директор_ки можуть призупинити трудові відносини з такими працівни_цями, бо їхнє місце перебування нібито не встановлене, однак нормативної бази, аби вирішити цю проблему, поки що немає.

В окремих випадках, за свідченням Офісу освітнього омбудсмена, вчитель_ки, щодо яких є свідчення про роботу за російськими стандартами, вимагають оплати за простій у судовому порядку. Точну інформацію про те, хто з вчитель_ок на окупованій території працює за російськими

³⁹ Судовий репортер (2023). Освітянці з окупованої Херсонщини заочно дали 10 років за колабораціонізм. <https://sudreporter.org/osvityanczi-z-okupovanoyi-hersonshhyny-zaочно-daly-10-rokiv-za-kolaboraczionizm/>.

стандартами, отримати складно, особливо коли адміністрація школи також перебуває в окупації і приховує, що школа працює за вказівками окупаційної влади.

Якщо директор пішов на колаборацію, то він за собою... інші працівники легше йдуть на колаборацію. І, відповідно, директор, ну... робить, оформляє всім простій, все хорошо. Ну, вони ж це все приховують. Якщо ж директор тримається, то і більшість працівників тримається.

Представни_ця офісу освітнього омбудсмена

З іншого боку, існує простір для зловживань у випадках, коли виплати за простій працівни_цям на окупованих територіях залежать від рішення директор_ки. Упереджене ставлення до вчитель_ки, конфлікт із н_єю або неперевірена інформація щодо його чи її співпраці з окупантами може стати причиною призупинення виплат.

Розділ 2 ●

Педагогічна діяльність і психоемоційний стан

2.1 ● Педагогічна діяльність і професійний розвиток

Зміни в умовах праці й організації освітнього процесу, описані у попередньому розділі, суттєво вплинули на те, скільки часу та зусиль вчительство витрачає на педагогічну діяльність, на їхній професійний розвиток та на психоемоційний стан.

Згідно з нерепрезентативним опитуванням GoGlobal, 80% вчитель_ок вважають, що їхнє робоче навантаження зросло після початку повномасштабного вторгнення⁴⁰.

Результати опитування Державної служби якості освіти свідчать про те, що вчитель_ки підтверджують незначні зміни у педагогічному навантаженні та зайнятості. Від 65% до 78% респондент_ок зазначають, що їхнє педагогічне навантаження (кількість навчальних годин) після 24 лютого 2022 року не змінилося, від 13% до 20% – збільшилося, від 9% до 17% – зменшилося⁴¹.

Унаслідок повномасштабного вторгнення у вчитель_ок з'явилося додаткове педагогічне навантаження, зумовлене насамперед тим, що освітній процес відбувався у кількох формах паралельно. Через масові переміщення уч_ениць, ракетні й артилерійські обстріли, відключення електроенергії протягом 2022–2023 року вчитель_ки мусили працювати водночас і очно, і дистанційно (синхронно й асинхронно), з уч_еницями, які паралельно навчалися в інших закладах освіти за кордоном, перебували у різних регіонах України. Це вимагало спланувати і підготувати всі уроки (презентації та інші візуальні матеріали, завдання для перевірки тощо) для кількох форм навчання.

От наприкінці цього навчального року я таку формулу вивела, що зараз як мінімум вчитель_ки працюють в потрібному навантаженні. Тому що якщо брати тільки роботу вчителя, то це є очні діти, діти онлайнки і ще така найулюбленіша когорта, може, це багатьом не сподобається... але я цього не буду стеснятися... це як закордонники. Які, ну... скажімо так, велике дають таке більш психоемоційне навантаження на вчитель_ок.

Вчителька, Чернігівська область

⁴⁰ GoGlobal (2023). Освітній фронт. Вплив війни на освітян https://globaloffice.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/prezentatsya_vpliv-vijni-na-osvityan.pdf

⁴¹ Державна служба якості освіти України (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>

Дистанційне навчання спричинило зростання комунікаційного навантаження: вчитель_ки відчували необхідність постійно бути на зв'язку з батьками й учнівством, аби надати необхідні пояснення щодо пройденого матеріалу, домашніх завдань, оцінок.

Окрім цього, додаткове навантаження з'явилося через повітряні тривоги, під час яких законодавство вимагає зупинити уроки (і онлайн, і офлайн) та переміщатися в укриття на весь час тривоги. У багатьох укриттях немає можливості продовжувати освітній процес, через що перервані заняття необхідно було відпрацьовувати, витрачаючи на це додатковий час, який не оплачувався окремо:

Ну, справа навантаження, що ти приходиш додому, діти приходять додому, включаємо зум, і знову ж ми працюємо. Якщо у нас були такі тижні, що 9 годин, тривога, і сидимо в сховищі. Сидимо у сховищі, то дітей треба заспокоїти, тому що дійсно і по 3, і по 4 години сиділи. Потім давали самостійно опрацьовувати матеріал, опитували.

Вчитель_ка, Чернігівська область

Ну, як для мене, вчителя математики, да? Коли повітряна тривога, ми маємо відпустити дітей на онлайн. Або якщо ми в школі, ми йдемо до сховища. І ось ці хвилини, ну, вони такі, м-м-м... Ми їх просто... вони пропадають від нас, вони зникають. Потім для таких наук як математика, фізика, хімія, це дуже тяжко потім підібрати ці хвилини.

Вчитель_ка, Одеська область

Аналогічна ситуація склалася й під час відключень електроенергії у процесі дистанційного навчання — якщо вчитель_ка або значна частина учнівства не могли приєднатися до онлайн-уроку, його треба було відпрацювати пізніше.

Відпрацювання уроків не завжди дозволяло охопити весь запланований навчальний матеріал, тож через суттєві втрати навчального часу внаслідок обстрілів і відключень електроенергії суттєва кількість додаткового часу мала бути витрачена на планування та перепланування уроків, адаптацію навчальних програм.

Згідно з опитуванням Державної служби якості освіти, близько третини вчитель_ок вносили зміни у свої плани: 37% у містах і 35% у селах змінювали кількість годин на вивчення теми, 32% і 28% об'єднували теми, 23% і 21%

розподіляли теми з урахуванням режиму навчання — синхронного чи асинхронного⁴².

Вчитель_ки, які вимушено перемістилися після початку повномасштабного вторгнення в межах України та поза ними, втратили доступ до навчальних і дидактичних матеріалів, гаджетів, які вони використовували в роботі, і вимушені були витратити час на їх відновлення.

Ні, ну, насправді все згоріло, те, що було в паперовому варіанті, да. Але в нас є інтернет. Звичайно, я навіть про презентації почала говорити, якась база презентацій вже ж була, з ковідних часів, в тому ноутбучі, що залишився вдома, да? Все з нуля прийшлося.

Вчителька, Донецька область

....в мене все втонуло. Ну, не так давно втонуло, але все ж втонуло. На жаль, передати до того моменту не було можливості, мої накопичення, які були в комп'ютері. А потім вже втонуло, і невідомо, чи тепер відновиться, бо там вже дістали те, що можна дістати. Ну, то не важливо. Важливо те, що я не знаю, як це назвати, але я всі свої напрацювання зберігала на гугл-диску. Ну, більшість своїх напрацювань. [...]

Вчителька, Херсонська область

Те саме стосується оцінювання: вчитель_ки зі шкіл, де користувалися паперовими журналами, після евакуації мали відновлювати оцінки уч_ениць і записи про відвідування з особистих записів або з пам'яті. З огляду на те, що станом на березень 2023 року 53% шкіл були підключені до електронних журналів⁴³, кількість вчитель_ок, які зіткнулися з цією проблемою, може бути досить значною.

Під час фокус-групових дискусій вчитель_ки вказували, що підготовка до уроків, зокрема дистанційних, почала займати в них значно більше часу після початку повномасштабного вторгнення. У випадку дистанційного, змішаного, сімейного навчання уч_ениці надсилають роботи для перевірки у вигляді фотографій зошитів, що створює значні труднощі під час перевірки через якість фото. Крім цього, коли уч_ениці дистанційно не виходять на навчання, вчитель_ки змушені окремо готувати для них навчальні матеріали та завдання.

⁴² Державна служба якості освіти України (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>.

⁴³ Дані Інституту освітньої аналітики. <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/osnovni-cyfyry-osvity/>.

Підготуватися до уроку онлайн, коли почалася війна, — це набагато важче, ніж підготуватися до звичайного уроку. До звичайного уроку ти прийшов, ти вже маєш розроблені якісь матеріали. А тут потрібно було шукати матеріали або розробляти свої для тих дітей, які не зможуть приєднатися до уроку, щоб вони могли повноцінно отримувати знання.

Вчитель_ка, Тернопільська область

Перше, що хочу сказати: так, дуже важко, наприклад, перевіряти завдання, які надсилають діти, бо вони їх перевернуті надсилають. Ми, наприклад, працюємо в гугл-класі, саме з дітьми, коли вони відправляють домашнє завдання. То там немає можливості ні перевернути те фото, нічого зробити. [...] Багато дітей не виходять онлайн, і я для них записую окремо відео і виставляю їм відео. А окремо працюю з тими дітьми, які виходять на урок. Звісно, я не кожен урок записую тим, хто не виходить, я, там, скомпоную тему і тему виставляю. Але все одно, це теж зайва робота. Так само це виставлення оцінок в гугл-класі. Ти виставляєш оцінку в гугл-клас, потім переносиш.

Вчитель_ка, Херсонська область

Сімейна та екстернатна форми навчання стали для вчитель_ок додатковим навантаженням. Зокрема, за такими формами навчаються діти, які виїхали за кордон. Обидві ці форми навчання є альтернативою для тих, чії родини хочуть продовжувати навчання в українській школі. Уч_ениці, які здобувають освіту за екстернатною формою навчання, самостійно опановують навчальну програму протягом року та проходять річне оцінювання. Сімейну або домашню форму навчання організують батьки для індивідуального засвоєння програми. Здобувач_ки освіти проходять підсумкове оцінювання й атестацію. Згідно з даними МОН, станом на 15 листопада 2023 року за екстернатною формою навчались 51 788 (1%) уч_ениць, а за сімейною — 92 638 (2,4%) уч_ениць⁴⁴.

Згідно з положенням про індивідуальну форму навчання, на кожну уч_еницю обох форм навчання виділяється 15 хвилин з кожного предмету на семестр, на проведення формувального, підсумкового оцінювання — 1 година, на проведення атестації — від 1 до 3 годин залежно від класу, на перевірку письмових робіт — від 20 до 30 хвилин залежно від предмету.

Учасни_ці фокус-групових дискусій неодноразово згадували проблеми, пов'язані з сімейною та екстернатною фор-

⁴⁴ Дані надані МОН у відповідь на запит.

мою навчання, серед яких: різниця у часових поясах, збільшення навантаження, перевірка робіт у неробочий час, комунікація з батьками.

Тому, якщо в класі дев'ятеро дітей за кордоном, дев'ятеро батьків прислали такі заяви, що діти будуть на екстернаті, цим дітям потрібно приготувати завдання. Ці завдання перевірити. Хоча згідно положення про екстернат ми повинні облікувати цю роботу і оплатити. Але там оплата йде лише за перевірку роботи. І то там 20-25 хвилин. Ви самі розумієте що це воно за кошти такі.

Вчитель_ка, Черкаська область

Дуже нам роботи додала сімейна форма навчання. Оскільки в нас у закладі приблизно протягом року було 64 дитини на сімейній формі навчання, причому в різних класах. Без того, що це якісь окремі освітні програми, якісь консультації, вчителів нас, оскільки в нас організована робота на платформі Google Workspace, ми практикували давати дітям поширювати матеріали... Поширювати матеріали навчальні для того, щоб діти, які перебувають на сімейній формі навчання, щоб вони бачили всі ці відео.

Вчитель_ка, Тернопільська область

Також додатковим навантаження на вчитель_ок стали заняття, які вони проводили для того, аби компенсувати освітні втрати в уч_ениць через перерви у навчанні на початку повномасштабного вторгнення, тривоги та відключення електроенергії. Такі заняття не оплачуються додатково. Згідно з даними опитування Державної служби якості освіти, 84% керівни_ць закладів освіти та 90% педагог_инь вказали, що долають втрати у навчальному часі. Найчастіше компенсація втрат навчального часу здійснюється через надання уч_еницям навчальних матеріалів, наприклад, презентацій, відео, аналогічних навчальних занять онлайн (84% у містах та 78% у селах) і завдань (48% у містах та 65% у селах) для самостійного опрацювання. Групові та індивідуальні консультації проводять у 65% закладів освіти в містах і 35% у селах, а навчальні заняття в інший час проводять у третині закладів у містах і в половині — у селах⁴⁵.

⁴⁵ Державна служба якості освіти України (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>.

І ясно, і зрозуміло, що доводилося після закінчення навчального року проводити в класах компенсаційні уроки, зайняття для дітей, які цього потребували. І, напевно, коли ми першого вересня прийдемо, також нам доведеться також дуже довго ще попрацювати над такими питанням.

Вчитель_ка, Черкаська область

2.2 ● Психоемоційний стан

Повномасштабне вторгнення та його наслідки для умов праці вчитель_ок (збільшення навантаження, руйнування шкіл, вимушене переміщення, робота в умовах обстрілів і відключень електроенергії тощо) вплинули на їхній психоемоційний стан.

54% вчитель_ок відчувають ознаки професійного вигорання та мають потребу у психологічній допомозі⁴⁶. Інформант_ки згадували такі стани, як втома, страх, невизначеність, біль від втрати дому. Також на психоемоційний стан вчительства впливають втрати серед уч_ениць і колег унаслідок повномасштабного вторгнення.

Під час війни працювали, мені здається, якби в хворій обстановці, в нездоровій обстановці. Да, ми все вкладали, ми емоційно трималися, як вчитель_ки, ми на дітей давали, щоб в нас все гаразд, спрямували їх... Але здавалося самому... був постійний страх в самого вчителя. В мене в самої був постійний страх. Страх від того, що зараз, в цю ж секунду, в цю ж хвилину може прийти те, що ти нічого не можеш змінити. І ніяк не можеш вплинути на це.

Вчителька, Одеська область

Психологічно-методична підтримка є найчастіше згадуваною потребою вчитель_ок (46% опитаних). Зусилля для того, аби надати цю підтримку вчительству, здійснюють міжнародні й урядові організації у співпраці з урядом. Наприклад, 13 жовтня 2022 року громадська спілка «Освіторія» за підтримки Міністерства освіти і науки України та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) започаткувала безкоштовний курс із психологічно-емоційної підтримки для вчитель_ок і шкільних психолог_инь «Розумію»⁴⁷. Він

⁴⁶ GoGlobal (2023). Вплив війни на освітян: https://globaloffice.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/PREZENTATSYA_VPLIV-VIJNI-NA-OSVITYAN.pdf.

⁴⁷ МОН (2022). Для вчителів та шкільних психологів створено поглиблений курс із психологічно-емоційної підтримки. <https://mon.gov.ua/ua/news/>.

має на меті допомогти освітян_кам стабілізувати власний емоційний стан в умовах постійного стресу та війни, а також надати практичні інструменти для підтримки учнівства та батьківства під час адаптації до нових реалій навчання.

Одним із важливих викликів у роботі вчительства є необхідність надавати психологічну підтримку дітям. 46% вчитель_ок вважають, що школяр_ки мають симптоми стресу та психологічної травми, 22% зауважили брак мотивації до навчання, а 16% – розгубленість і неухважність⁴⁸.

Вчитель_ки зобов'язані надавати уч_еницям необхідну психологічну підтримку. 11 квітня 2023 року було прийнято Закон «Про внесення змін до Закону “Про повну загальну середню освіту”» щодо того, що не менше 10% загальної кількості годин підвищення кваліфікації вчитель_ок слід спрямовувати на вдосконалення знань, умінь і практичних навичок у частині надання психологічної підтримки учасни_цям освітнього процесу. Для вчитель_ок було розроблено декілька курсів з психологічної допомоги. У межах Національної програми психологічного здоров'я українців, яку започаткувала Перша леді України Олена Зеленська, розроблено курс підвищення кваліфікації для освітян_ок «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час і після завершення воєнних дій»⁴⁹.

Інформант_ки повідомили, що для них викликом є працювати з уч_еницями, які пережили травму, зокрема втрату членів родини, які мають рідних у ЗСУ, а також адаптація уч_ениць із числа ВПО, бо така робота вимагає спеціальних навичок. Також найбільший запит у вчитель_ок щодо того, як працювати з такими уч_еницями, – це психологічні тренінги, щоб навчити цих уч_ениць долати стрес.

Що я хотіла сказати. Дивіться, тяжко було надавати, мабуть, дітям-переселенцям от цю психологічну допомогу. Тобто робити такі умови для них, щоб їм було комфортно. Комфортно однокласникам і так само і вчителю. Тому що приїжджають нові дітки. Ти не знаєш ні їхній рівень знань, ні вихованості навіть. Тому спершу часто призвичаїтись для них — це, звичайно, нова територія, нова обстановка, люди. Тобто докласти максимум зусиль, щоб їм було зручно там знаходитися. І, знаєте, вони більше емоційніше ставилися до цих повітряних тривог.

Вчитель_ка, Черкаська область

⁴⁸ GoGlobal (2023). Вплив війни на освітян: https://globaloffice.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/PREZENTATSYA_VPLIV-VIJNI-NA-OSVITYAN.pdf.

⁴⁹ МОН (2022). Перша психологічна допомога: курс підвищення кваліфікації пройшли понад 7 тис. освітян. <https://mon.gov.ua/ua/news/persha-psihologichna-dopomoga-kurs-pidvishennya-kvalifikaciyi>.

Повномасштабна війна впливає також на психологічний клімат у колективі та стосунки з колегами. Досвід інформант_ок та інші дослідження вказують на полярні тенденції. Перша з них — війна згуртувала вчитель_ок та адміністрацію, стали більш поширеними взаємодопомога та підтримка, причому і в освітньому процесі, і у волонтерській діяльності на користь ЗСУ чи ВПО.

Водночас є свідчення про конфлікти через різний рівень залученості до додаткових непедагогічних завдань, які по-стали перед вчитель_ками після початку вторгнення — волонтерство на користь ЗСУ, розміщення та підтримка ВПО тощо. Також конфлікти траплялися між вчитель_ками, які скористалися тимчасовим захистом за кордоном, і тими, хто лишилися в Україні.

Розділ 3 ● Освітнє середовище та технічне забезпе- чення

3.1 ● Освітнє середовище у школі

Воєнні дії спричинили масштабні руйнування закладів середньої освіти. Постраждали не лише приміщення, а й меблі, техніка, книги та навчальні матеріали. Є численні свідчення про втрату засобів навчання та техніки через руйнування внаслідок бойових дій, крадіжки, вчинені російськими військовими, мародерство.

Під час відбудови пошкоджених або зруйнованих шкіл у громад не завжди вистачало коштів на відновлення класних кімнат, аби ті містили все необхідне для навчання. При цьому є свідчення про надходження у школи нового обладнання для кабінетів природничих наук, технічних засобів навчання⁵⁰.

Вчитель_ки неодноразово згадували про те, що вони закуповують навчальні матеріали, канцелярію або навчальне обладнання самостійно. Ця практика існувала і до повномасштабного вторгнення, однак протягом 2022–2023 років деяким вчитель_кам довелося робити це наново, аби замінити втрачене внаслідок руйнувань або залишене в окупації.

Тобто матеріально-технічне забезпечення вчителя — це надзвичайно важливо. Тому що дуже багато особистих коштів він витрачає саме для проведення уроків. Ми вже чули і роздруківки. В мене донька, яка перший і другий рік працює в школі, пішла вчителем, вона вчитель трудового навчання. Їй треба придбати лобзики, фанеру. А це все надзвичайно, дуже дорого. І я вважаю, що це не повинно бути за вчительські гроші.

Директор_ка школи, вчитель_ка, МТГ, Черкаська область

Також є свідчення, що вчитель_ки витрачали власні кошти на придбання додаткової комп'ютерної техніки та покращення якості інтернет-зв'язку, аби мати змогу працювати у дистанційному режимі.

Навчальне приладдя та технічні засоби навчання зі шкіл, що потрапили в зону бойових дій або під окупацію, залишилося

⁵⁰ savED, Cedos (2023). Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf.

у закладах. Авторкам не вдалося знайти свідчення організованого вивезення шкільного майна, однак є свідчення, що документи та техніку ховали, аби російські військові й окупаційна влада не конфіскували їх.

Також інформант_ки у цьому дослідженні та відкриті джерела вказують, що зі шкіл на окупованих територіях вилучали підручники.

Ми колективом в березні, як ми школу підготували, попакували всі книжечки в ящики, поховали. Думаємо: «Вони не знайдуть»... Потім, скільки оргтехніки було. Ми всю оргтехніку поупаковували. І в нас там такий підвал був сухий, мало хто про нього знав. І ми знесли туди, і двері в той підвал заклали цеглою. Тобто якщо не знати, що там, то не здогадався. [...] І 6 червня подзвонили, сказали, що заїхав КАМАЗ з військовими, і зі школи вивезли всі книжки. Сапетками носили і просто — де їх вони діли. Знайшли ті, що ми поскладали в ящики, приготували. Всі підручники, з нашої школи все вивезли. Із сусідньої школи теж вивезли всі підручники. А вже з філій — там вивозили «Історію України», «Українську мову», «Українську літературу», «Правознавство». Всі інші залишили, інші не трогали.

Директор_ка школи з тимчасово окупованої території

3.2 ● Гаджети та доступ до інтернету

Зважаючи на значну кількість шкіл, які працюють у дистанційному та змішаному форматах, основним викликом для вчитель_ок в організації освітнього процесу після початку повномасштабного вторгнення стали проблеми з електропостачанням і зв'язком — так вважають 75% вчитель_ок⁵¹. Найбільш поширені проблеми, пов'язані з умовами навчання, — це нестабільне електропостачання (88%), відсутність доступу до швидкісного інтернету в уч_ениць (58%), відсутність або брак техніки в уч_ениць (34%).⁵²

Попри суттєві інвестиції у розвиток навчального середовища у школах, і зокрема у забезпечення шкіл технікою для

⁵¹ Державна служба якості освіти України (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році.

<https://sqa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>.

⁵² Державна служба якості освіти України (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році.

<https://sqa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>.

навчання, не всі вчитель_ки перед вторгненням мали робочий комп'ютер. Напевне його наявність можна було припускати насамперед у вчитель_ок початкових класів, бо ноутбук входив у забезпечення класів НУШ, що оплачувалося з окремої субвенції. В опитуванні Державної служби якості освіти 75% вчитель_ок зазначили, що забезпечені робочими комп'ютерами та доступом до інтернету. Однак при цьому така ж кількість (74%) для більш продуктивної роботи в умовах війни потребують технічної підтримки: забезпечення технікою, стабільним інтернетом, електропостачанням⁵³.

Ті вчитель_ки, які не мають робочого комп'ютера, користуються особистим — його мають не менше 90% опитаних Державною службою якості освіти. Відсутність обладнаного інтернетом робочого місця у школі компенсують можливістю працювати з дому, де доступ до інтернету є у 91%. Однак третина вчитель_ок мусить ділити особистий комп'ютер з іншими членами родини, тож брак робочого гаджета все ще може спричинювати труднощі⁵⁴.

Аби забезпечити вчитель_кам можливість працювати дистанційно, міжнародні та благодійні організації організували постачання гаджетів. Усього школам було передано 135 805 гаджетів, із них вчитель_кам — 96 тисяч. Найбільшими донорами є Google (50 000 одиниць), HP & Фондація Олени Зеленської (38 779 одиниць), UNICEF (25 321 одиниця).

Ще 68 тисяч педагогічних працівни_ць досі потребують технічних засобів для роботи⁵⁵.

Після початку повномасштабного вторгнення міжнародні й українські благодійні та неурядові організації почали відкривати цифрові освітні центри, покликані бути альтернативними просторами для навчання та дозвілля. Центри оснащені укриттями, інтернетом і необхідними технічними засобами. У них також наявні спеціально підготовлені вчитель_ки. Наразі найбільше цифрових освітніх центрів у

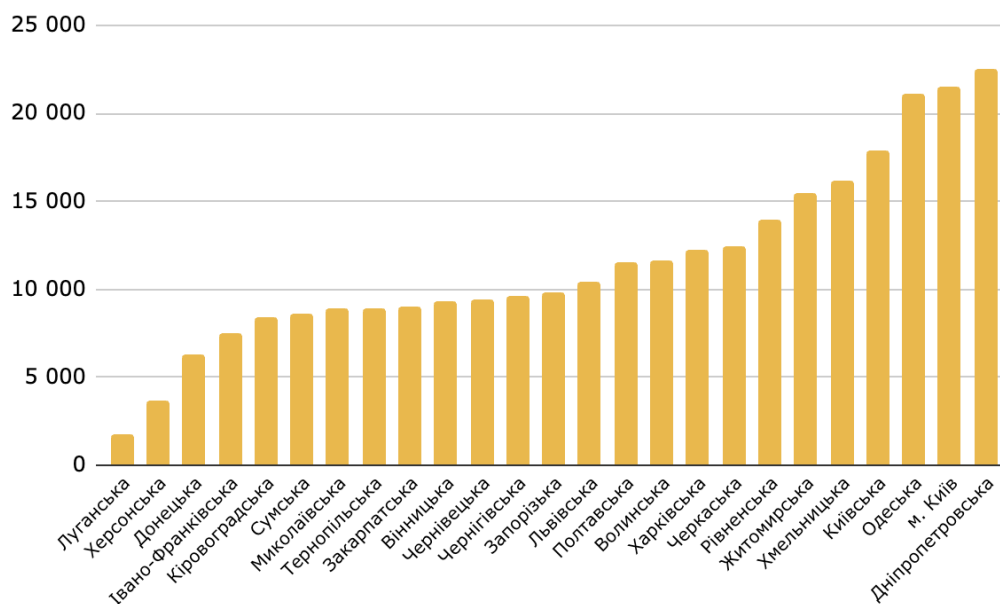
⁵³ Державна служба якості освіти України (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>.

⁵⁴ Державна служба якості освіти України (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>.

⁵⁵ Міністерство освіти і науки України. Розподіл техніки <https://lookerstudio.google.com/u/0/reporting/d156064e-81a3-4df1-b0ca-ed8132731e5f/page/kxPID>

Київській (27), Чернігівській (21), Харківській (20) та Миколаївській (17) областях⁵⁶.

Кількість педпрацівни_ць, забезпечених комп'ютерною технікою, у розрізі областей

3.3 ● Робота у небезпечних умовах

Свідчення, отримані під час інтерв'ю для цього звіту та з відкритих джерел, вказують на те, що частина вчитель_ок продовжували працювати у некомфортних або небезпечних для життя та здоров'я умовах. У пошуках просторів із доступом до електроенергії та зв'язку вчитель_ки проводили дистанційні уроки на вулиці в холодну пору року, у непристосованих неопалюваних приміщеннях (горища, підвали, класні кімнати без опалення). Хоча законодавство вимагає зупиняти освітній процес у разі повітряної тривоги та переміщатися в укриття, вчитель_ки в регіонах з дистанційним навчанням, де більшість уч_ениць тимчасово мешкають в інших областях України або за кордоном, подекуди продовжували навчання і під час тривоги.

⁵⁶ МОН, Міністерство цифрової трансформації України. Цифрові освітні центри. <https://www.dlc.org.ua/>.

Люди виходили і проводили заняття буквально під бомбами і під сирени.

Представниця обласного департаменту освіти

Через відключення електроенергії вчитель_ки також працювали у пунктах незламності.

Я відвідала семінар, зразу кажу батькам, давайте зберемося. А тут якраз період блекаутів. Боже, вдома вимкнули світло. Розрядився вже в мене ноутбук. Побігла в пункт незламності, там купа людей. Я кажу, ви не проти, люди? В мене батьківські збори. Люди, спасибі їм, кажуть: не проти, якщо ви не дуже будете кричати. Кажу, та ні, я кричать не буду.

Директорка школи з тимчасово окупованої території

Перебої з електропостачанням були частішими у регіонах, наближених до зони бойових дій, через більш інтенсивні обстріли. У цих самих областях усі або майже всі школи працювали дистанційно, а отже, брак електроенергії, зв'язку та інтернету ще сильніше впливав на роботу вчитель_ок, ніж у регіонах, де освітній процес принаймні частково відбувався у школах.

Є свідчення, що у частині шкіл було облаштовано робочі місця з доступом до електроживлення й інтернету — генератори та інше необхідне обладнання купувала місцева влада або благодійні чи міжнародні організації.

3.4 ● Вплив переміщення на умови праці

Вчитель_ки, які вимушено змінили місце проживання, стикаються з додатковими фінансовими та побутовими труднощами. Порівняно низька заробітна плата обмежує можливість для оренди житла у новому місці перебування, а доступне недороге житло не завжди має належні умови для роботи. Аналогічна ситуація і з вчитель_ками, які внаслідок бойових дій та обстрілів втратили житло. Проблема з доступом до житла й умовами проживання існує для всіх ВПО та мешкан_ок областей України, наближених до зони бойових дій, однак у випадку вчитель_ок вона має особливості. Вчи-

тель_ки виконують значну частину своїх обов'язків (планування, підготовку до уроків, перевірку письмових робіт тощо) вдома, а у випадку дистанційного навчання працюють з дому повністю, тож житлові умови мають значення в контексті не лише комфорту та якості життя, а й спроможності працювати.

В нас люди, які втратили житло, вони проживають в нас у гуртожитках закладів вищої освіти, де, насправді, частіше за все такі умови, що нікому не побажаєш. І там, знову ж таки, проводити уроки — це... Тут діти кричать, і всі бігають, і нормального немає туалету.

Представни_ця обласного департаменту освіти

Якщо говорити про умови праці, то вони погіршилися. В тому плані, що майже всі на зйомних квартирах.

Директор_ка школи на окупованій території

Вчитель_ки, які евакуювалися з окупованих територій, лишали особисті комп'ютери вдома з міркувань безпеки, оскільки російські військові під час евакуації здійснювали перевірки гаджетів і могли затримувати тих, чії цифрові матеріали та повідомлення вказували на активну проукраїнську позицію.

Особисто я, наприклад, не вивезла. ...казали, що на блокпостах перевіряють і можуть забрати. В мене дорогий новий ноутбук, який подарували. І я просто побоялась. Мені стало жаль. Ну, заберуть, думаю. І так само багато хто з колег не вивіз. Тому спочатку було... Ну, мені, наприклад, не складно було, бо я дітей взяла, працювала. А в деяких колег були проблеми, вони купували б. у. собі ноутбуки.

Директорка школи з тимчасово окупованої території

3.5 ● Матеріальне забезпечення НУШ

Імплементация шкільної реформи передбачала оновлення навчального середовища (меблі, навчальні матеріали та приладдя, комп'ютерну техніку). На це з початку реформи виділялась окрема субвенція з державного бюджету, яка покривала частину видатків, а громади дофінансовували решту. 2022 року в рамках секвестру державного бюджету

субвенцію було передано на воєнні потреби. Свідчень про те, що місцеві бюджети займалися оновленням навчального середовища, авторкам знайти не вдалося. На 2023 рік цієї субвенції також не було забюджетовано, однак з вересня 2023-го уряд спрямував 473,3 млн гривень зі спеціального фонду (який наповнюється залишками освітньої субвенції на кінець року) на підтримку реформи. З цих коштів 256,4 млн гривень припадало на закупівлю засобів навчання для 5 і 6 класів, які навчаються за новим державним стандартом, 157 млн гривень — на навчальне середовище для пілотних шкіл, у яких апробуються нові навчальні матеріали.

На 2024 рік на створення навчального середовища для реформи та навчання вчитель_ок закладено 1,5 млрд гривень — таку ж суму, яка планувалася на 2022 рік.

Підручники для 5 класів НУШ на початок 2022–2023 навчального року не було надруковано, тож вчитель_ки та уч_ениці мали користуватися електронними примірниками. Вчитель_кам навіть у школах із очним і змішаним навчанням довелося адаптувати освітній процес до цього — роздруковувати. Протягом навчального року підручники з деяких предметів друкувалися за кошти міжнародних партнерів (ЮНІСЕФ, Рада Європи, Фінляндія) — було виготовлено і доставлено підручники для 5 класів з української мови, математики, географії, природничих наук. Однак у школи ці підручники потрапили у середині чи у другій половині навчального року.

На 2023–2024 рік у бюджеті на підручники було закладено 754 млн гривень, 138,1 млн гривень було виділено міжнародними партнерами. Для 5-х класів очікується друк підручників з інформатики та мистецтва коштом Європейського Союзу. Коштом Державного бюджету буде надруковано підручники з історії України.

Для 6 класів надруковано (але станом на листопад 2023 ще не доставлено до шкіл) 116 назв підручників для 6 класу загальним накладом 4 769 768 примірників, що становить 66% від потреби⁵⁷. Перелік предметів — українська мова та література, зарубіжна література, іноземна мова, історія, математика, природознавство, технології, а також підручники для національних меншин і дітей з особливими освітніми потребами. Таким чином, залишаються предмети, з яких

⁵⁷ МОН (2023). Нова українська школа: впроваджуємо — не зупиняємося. <https://mon.gov.ua/ua/news/nova-ukrayinska-shkola-vprovadzhuemo-ne-zupinyayemosya>.

підручники за новим стандартом освіти досі існують лише в електронному вигляді, що обтяжує роботу вчитель_ок.

● Висновки та рекомендації

Заробітна плата вчитель_ок значною мірою складається з надбавок і доплат. У кризових умовах і через нестачу фінансування це створює високий ризик зниження заробітної плати шляхом скасування або скорочення цих додаткових виплат. Навіть у випадку, якщо ці кроки не є законними (бо доплати гарантовані законодавством), такий крок є простішим, ніж невивплата зарплати взагалі. Включення частини надбавок і доплат у посадовий оклад зменшить ризики скорочення зарплати вчитель_ок в умовах дефіциту коштів.

Заробітна плата вчитель_ок нижча за середню по країні. Водночас професія вимагає високого рівня кваліфікацій і є емоційно виснажливою. Це призводить до негативного відбору у професію, а в умовах повномасштабної війни вчитель_ки — особливо ті, хто втратили житло, стали ВПО, зіткнулися зі зменшенням навантаження через відтік уч_ениць, — ризикують зіткнутися з бідністю. Також зростають шанси, що вони покинуть професію. Збільшення заробітної плати вчитель_ок, особливо тих, хто нещодавно прийшли у професію, є критично важливим. Однак в умовах обмежених ресурсів воно є можливим за умови більш ефективного використання коштів, зокрема шляхом оптимізації шкільної мережі.

Досвід шкіл, які опинилися на окупованих територіях чи в зоні бойових дій, свідчить, що паперовий документообіг створює ризики та додаткове навантаження на вчитель_ок у критичних ситуаціях, коли необхідно швидко евакуюватися. Необхідність відновлювати документи, записи про оцінювання тощо є додатковим навантаженням на адміністрацію і вчительство. Повне переведення шкіл на електронний документообіг (це стосується і адміністративної документації, і класних журналів) допоможе мінімізувати цей ризик. Водночас важливо уникати дублювання електронного та паперового документообігу, як це подекуди відбувається, адже це суттєво збільшує навантаження на вчитель_ок.

Дистанційне навчання буде частиною української шкільної освіти ще довгий час. Тож необхідно забезпечити 100% вчитель_ок технікою та стабільним доступом до інтернету, а також обладнаним місцем для роботи для тих, хто не має змоги працювати з дому.

Збільшення робочого навантаження через дистанційне і змішане навчання, необхідність додаткової психологічної та

педагогічної підтримки уч_ениць, робота у складних чи небезпечних обставинах за браку зростання заробітної плати зробили умови праці вчитель_ок під час повномасштабного вторгнення складнішими. Необхідно визначити, які обов'язки вчитель_ки в цій ситуації є першочерговими, а які на період війни можна вважати менш пріоритетними. Розвантаження вчитель_ок може полягати у зменшенні бюрократичного навантаження та переході на електронний документообіг, скороченні звітності щодо виховної роботи, перегляді критеріїв атестації для отримання кваліфікаційної категорії (щодо підготовки уч_ениць до участі в олімпіадах та інших конкурсах). Попри гарантію організаційної та педагогічної автономії, школи й органи управління освітою все ще вимагають (інколи неформально) від вчительства виконання роботи, що не є безпосередньо пов'язаною з освітнім процесом, тож чітка комунікація та рекомендації від МОН щодо зменшення навантаження на вчитель_ок все ще є необхідними.